

**AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-İ UMÛMİYESİ
(1913-1922)***

**GENERAL DIRECTORATE OF TRIBES AND IMMIGRANTS
(1913-1922)**

*Ufuk ERDEM***

Özet:

Osmanlı Devleti son döneminde yapmış olduğu savaşlar ile ortaya çıkan göç sorununu önceleri elindeki mevcut idari birimlerle (Şehremaneti-Zaptiye Nezareti vb.) çözmeye çalışmıştır. Ancak bu birimler sorumlu oldukları işlerin yanı sıra muhacirlerin sorunlarıyla ilgilenebilecek yapısal güce sahip değillerdi. Bu durum devleti muhacirler ile ilgilenecek müstakil idari birimler kurmaya yöneltmiştir. Böylelikle muhacir sorunlarını çözmek için değişik zamanlarda çeşitli yapısal farklılıklara sahip Muhacir Komisyonları kurulmuştur. Bu yapısal farklılıklara örnek olarak Balkan Savaşı sonrası komisyon tabiri yerine müdüriyet ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Aynı dönem muhacirler ile birlikte aşiretler sorunu da bu müdüriyetin çalışma alanına dahil edilmiştir. Yine Birinci Dünya Savaşı sırasında kurumun yapısı ve yetkileri genişletilmiş, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesine dönüştürülmüştür. Bu çalışmada Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, Muhacir, Müdüriyet-i Umumiye, İskân.

Abstract:

Ottoman Empire first attempted to solve the migration problem that emerged as a result of wars with existing administrative units (Şehremaneti-Zaptiye Nezareti). However, these units were not strong enough to handle both their responsibilities and refugees' problems. These circumstances directed the government to constitute separate administrative units to take care of the refugees. In this way, Refugee Committees with various structural differences were established to solve immigrants' problems. For example, following Balkan War, instead of the committee, the term directorate was started to be used. In the same period, besides refugees', tribes' problems were included in directorate's field. Moreover, following World War I, foundation's structure and authority were expanded, and General Directorate of Tribes and Immigrants was transformed. The present study discusses activities General Directorate of Tribes and Immigrants.

Key words: Tribe, Immigrant/Refugee, Directorate-General, Settlement.

* Bu makale, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bu tez çalışması, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırmaları Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir. Proje No: 2012/523.

** Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Ardahan ufukerdem@ardahan.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinde uzun süren savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar halka yüklenen ağır vergiler ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum Anadolu'nun bazı yerlerinde “kontrolsüz göç” hareketlerini tetiklemiştir. Özellikle merkezi otoritenin azalması iç karışıklıkları artırmış, çıkan isyanlar halkın can ve mal güvenliğini tehdit eder vaziyete gelmiştir. Bu durumda halk güvenli gördüğü iç bölgelere göç¹ etmeye başlamıştır. İç göç olayına can, mal güvenliği, dış baskılar, seferler ve savaşların etken olduğu, neticesinde ise toplumsal yapının ve ekonomik düzenin bozulduğu görülmektedir. Giderek artan göçmen sayısı ve sorunların çözümü için farklı bir kurumsal yapı şeklinde “Muhacir Komisyonları”nın kurulması zaruri olmuştur. Bu kurumsal yapıların temel görevi göçmenlerin sorunlarını çözüme kavuşturmak olarak belirlenmiştir. Kurulan komisyonlar dönem dönem değişik isimlerle (Umum Muhacir Komisyonu, İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu, Muhacirin-i İslâmiye Komisyonu, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi vb.) anılmakla beraber bu kurumların genel anlamda görevleri şöyleydi:

- 1- Göçmenlerin Müslüman olsun Hristiyan olsun refahlarını temine çalışmak,
- 2- Devlete külfet getirmeyecek iskân sahaları tespit etmek (Bu iskân sahalalarının tespit edilmesinde iklim, su kaynakları, üretim ve pazarlama, ulaşım noktalarına yakınlık vb. pek çok ölçüt dikkate alınmaya çalışılmıştır),
- 3- Göç etmiş ahaliye ve bundan sonra da göç edeceklere yardım ederek uygun iskân alanlarına yerleştirmek,
- 4- Göçmenlere iâşe temin etmek,
- 5- İstihdam alanları oluşturarak göçmenleri işe yerleştirmek,
- 6- Çiftlik hayvanı, arazi ve ziraat aleti dağıtarak göçmenlerin bir an önce üretim faaliyetine başlaması ve kendi kendilerine yetebilir duruma gelmelerini hızlandırmak,
- 7- Aşiretleri yerleşik hayata geçirerek sosyal hayata uyumlarını sağlamak.

1860 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan Muhacir Komisyonundan son kurulan Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesine kadar geçen süre içerisindeki bütün teşkilatlanmalar *öncelik-sonralık* olarak birbirinin devamı niteliğindedir. Öyle ki bir kurum kurulurken sürekli geçmişe atıf yapılmış, geçmişte çıkarılan talimatlar, nizamnameler ve komisyonlar incelenerek daha sistemli bir yapı kurma çabası içerisinde

¹ İç göç: Ülkenin bir bölgesinden (kent, köy vb.) bir başka bölgesine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketidir (Üner, 1972, s.77).

girilmiştir. Dolayısıyla kurulan her bir komisyon *geçmişin mirası* üzerinde yükselmiştir.

1. AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-i UMÛMİYESİNİN KURULMASI

Birinci Balkan Savaşı öncesinde ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu stratejik hatalar, ordunun toplanmasından ve dağıtımındaki yanlışlıklar² müttefik (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ) güçlere karşı girdiği mücadeleyi kaybetmesine yol açtı. Bu dönemde Osmanlı Devleti toprak ve nüfus anlamında ciddi kayıplara uğradı. Savaş süresince ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne sayıları yüz binleri bulan göçmen³ akın etti. Aslında bu geri çekilme 1683 Viyana kuşatmasından sonra sürekli devam eder bir hal almıştı. Bu durumu Şükrü (Kaya) Bey şöyle eleştirmektedir: “Bir anlamda ordunun yenilip geri çekilmesi orada yaşayan halkın da geri çekilmesine yol açtı. Bizden başka devletlerin ordusu çekilmiş fakat milleti kalmıştır. Bizim sancağımız nerden çekilmişse millet de oradan çekilmiştir” (MAZC, 1331/1915, s. 262).

Savaştan kaçan göçmenler için İstanbul varılacak hedef ya da diğer bir ifadeyle kurtuluş olarak görülmekteydi. Göçmenler, İstanbul'u kurtuluş olarak görmekteyken İstanbul ise tam olarak göçmenlerin sorunlarını çözebilecek durumda değildi. İstanbul'un savaş durumunun yanı sıra göçmen akınına karşı da bir hazırlığı yoktu. Özellikle gelen muhacirlerin beslenme/iaşe sorunu (BEO, 4107/308009) başta olmak üzere nakil problemleri ve barınma ihtiyacının karşılanması çözüm bekleyen öncelikli konulardı. Bununla birlikte devlet, göçmenlerin başkente girişini önlemek için kota uygulaması ve belli sayıdaki göçmenin ihtiyacını karşılama noktasında acil tedbirler almaya çalıştı (BEO, 4111/308307). Özellikle Balkanlarda yaşayan Müslümanları göçe teşvik edebilecek muafiyet ve yardım konusundaki düzenlemelerin ilan edilmemesine yönelik kararlar alındı (ŞD, 38/10; BEO, 4165/312314). Alınan tedbirlere rağmen göçmen akınının önü bir türlü alınamayınca Meclis-i Vükelâ tarafından çalışma başlatıldı. 20 Mart 1913 tarihli bir kayda göre muhacirler için arazi tespiti, iskân çalışması, yeni kurulacak muhacir köylerinde cami ve mektep inşası, tarım için gerekli malzemelerin verilmesi için bir komisyon kurulması görevi Dâhiliye Nezaretine uhdesine verildi (MV, 175/56). Ayrıca 13 Mayıs 1913'te çıkarılan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin yürütülmesiyle de

² Birinci Balkan Savaşı sırasında yapılan hatalar konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Çakmak, 2012; Zeyrek, 2012, s.179-196.

³ Dönem itibarıyla “göçmen” ve “mülteci” kelimelerinin kullanımı günümüzdeki anlamları ile eş değer değildir. Bu konuda 3 Ocak 1918 tarihinde Meclis-i Ayanda konuşan Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Müdürü Hamdi Bey yaptığı açıklamada düşman istilasına maruz kalarak topraklarını terk eden ahaliyi *mülteci*, çeşitli anlaşmalarla bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenleri ise *muhacir* olarak ifade etmiştir (MAZC, 1334/1918, s.207). Bu çalışmada da göçmen ve mülteci ifadeleri Hamdi Bey'in tanımladığı gibi kullanılmıştır.

Dâhiliye Nezareti/Dâhiliye Nazırı yetkili kılındı. Çıkarılan bu yeni nizamname 4 bölüm ve 45 maddeden oluşmaktaydı. 8 maddeden oluşan birinci bölümde, muhacirlerin kabul edilme şekli, 12 maddeden oluşan ikinci bölümde muhacir işleriyle görevli memurların vazifeleri, 20 maddeden oluşan üçüncü bölümde muhacirlerin nasıl iskân edilecekleri, 5 maddeden oluşan dördüncü bölümde ise talimatnamenin uygulanmasında görevli olan devlet birimleri ve talimatnamenin ilan tarihi itibarıyla geçerli olduğuna yer verilmekteydi (İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, 1329; Düstur, 1331, s. 377-385). Diğer taraftan 9 Aralık 1913'te çıkarılan *Dâhiliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname*'de, Dâhiliye Nezaretinin kendi içerisinde nasıl teşkilatlanacağı, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin de bu yapılanma içerisinde nasıl yer alacağı da karara bağlanmıştı (Düstur, 1334, s. 130-135). 18 maddeden oluşan nizamnameye göre Dâhiliye Nezareti on bir ayrı müdürlükten oluşmaktaydı.⁴ Sıralamada beşinci olan Umur-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin görevleri nizamnamenin sekizinci maddesinde açıklanmıştı. Buna göre Müdüriyetin görevi iki kısımda taksim edilmişti. Birincisi aşiretler ikincisi muhacirler. Müdüriyet aşiretlerin ihtiyaç ve adetlerini araştırmak, durumlarını tetkik etmek, yerleşik düzene geçmelerine yardımcı olmak gibi işler ile görevliydi. Muhacirler konusunda ise dışarıdan gelecek muhacirlerin sevk, iaşe ve iskânlarını sağlayarak içeriden dışarıya göçün önlenmesi ile görevlendirilmişti. Aynı nizamnamede Müdüriyet bünyesinden kaç kişi çalışacağı ve maaşlarının ne olacağı ise şöyle açıklanmıştı:

Tablo 1: 1913 Yılında Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin Görev Dağılımı, Çalışan Sayısı ve Maaşlar

Görevi	Maaşı (kuruş)	Görevli Sayısı (kişi)
Müdür	5000	
1.müdür yardımcısı	3000	
2.müdür yardımcısı	2000	
Mümeyyiz	3000	2
1.sınıf halife	3000	3
2.sınıf halife	1800	2
3.sınıf halife	1600	3
Sevk memuru	1500	3
TOPLAM	20.900	13

Tablo incelendiğinde Müdüriyetin oldukça dar bir kadroyla kurulduğu anlaşılmaktadır. Kuruluştan sonra kurumun müdürlük görevine ilk olarak 29 Ekim 1913'te Kerek eski Mutasarrıfı Suat Bey, birinci müdür yardımcılığına

⁴ Dâhiliye Nezareti'ni oluşturan müdürlükler sırasıyla şöyledir: 1- Muhasebe Müdüriyeti 2- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3- İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti 4- Umur-ı Mahalliyeye-i Vilâyet Müdüriyeti 5- Umur-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti 6- Hukuk Müşavirliği 7- Memurin Müdüriyeti 8- Sicil-i Ahval Müdüriyeti 9- Nüfus Müdüriyeti 10- Hapishaneler Müdüriyeti 11-Evrak Müdüriyeti.

mülga Muhaberat-ı Umumiye Dairesi İkinci Şube Müdürü Şerif Muhtar ve ikinci müdür yardımcılığına Muhacirin Müdürü Sait Bey tayin edilmiştir. Bu atamalardan Umur-ı [İşkân-ı] Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti'nin Ekim 1913 tarihinde kurulduğu anlaşılmaktaydı (BEO, 4226/316922).⁵ 20 Kasım 1914 tarihinde İşkân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü görevine Şükrü (Kaya) Bey getirilmişti (MFA, 2017)⁶.

1913 yılında kurulan Müdüriyet özellikle kurumun Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilgilendiği mülteci meselesinin geniş ve kapsamlı bir yapılanma ile halledilebileceğinin görülmesi ile genel müdürlük haline dönüştürüldü. Kurumsal olarak Müdüriyetin genel müdürlüğe geçiş sürecinde isminin *Aşâir ve İşkân-ı Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi* olduğu ve kuruluşu ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılması noktasında Maliye ve Mülkiye Encümenleri görevlendirildi. Her iki encümenin ortaklaşa çalışması sonucunda görüşmede çeşitli nedenlerle göç eden muhacir ve aşiretlerin ihtiyaçlarını sağlamak için pek çok fedakârlıkla çalışıldığı üzerinde durulmuştu. Ancak göçmen sayısındaki artış dolayısıyla daha sistemli bir kuruma ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve *Dâhiliye Nezaretine merbut (bağlı) olmak ve muhacirinin sevk ve tavattunu (bir yerde yerleşmek) ile aşâirin temeddün (medenileşme) umur ve muamelatını ifa eylemek üzere Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmiyesi teşkil edilmiştir* şeklinde yeniden bir tanımlama yapılmıştı. Encümenler tarafından alınan karar nihayetinde Meclis-i Ayan'a sunuldu. İşkân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürü Şükrü Bey aciliyetle konunun müzakeresini teklif etti ve bu teklifi kabul edildi. Umumi müdürlüğün kuruluşuna ilişkin olarak söz alan Ahmet Rıza Bey, okunan mazbatayı eleştirerek umumi müdüriyette görev yapacak memurların sayısı, yapılacak işlerin niteliği, kanunun ahkâmını kimin icra edeceğinin bilinmediği üzerinde durdu. Rıza Bey, şimdiye kadar yapılan uygulamaların nasıl gerçekleştiği konusunda da müdür beyden izahat istedi. Söz alan Müdür Şükrü Bey, Kırım Savaşı'ndan beri devletin muhacir işleriyle iştigal olduğunu belirterek kısa bir muhacir komisyonu tarihçesi verdi. Şükrü Bey, bugüne kadar kurulan komisyonlar İstanbul merkezli olduğu için taşrada bulunan muhacir ihtiyaçlarının karşılanması noktasında bir şey yapılamadığı, dolayısıyla taşrada da teşkilatlanması gereken bir kuruma ihtiyaç duyulduğunu ifade etti. Taşrada bu işleri kaymakamlar yürütmekte, ancak kaymakamlara bağlı olarak kırk sekiz komisyon daha bulunduğu için muhacirlere yeteri kadar vakit ayırlanamamaktaydı. Daha önce

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivine ait belgelerde Umur-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti isminde bir kurum adına tesadüf edilmemiştir. Kurumun adı İşkân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti şeklinde ifade edilmekteydi. *Umur-ı* ifadesi ile başlayan kurum adına sadece nizamnamede ve nizamnameyi haber yapan gazetelerde rastlanmaktadır.

⁶ Şükrü (Kaya) Bey'in 30 Kasım'da bu göreve atandığını ifade eden kaynaklar olduğu gibi (Marttin, 2011, s.20), Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Şükrü Bey'in Mülkiye müfettişliği görevinden 1 Aralık 1914 tarihinde müdürlük görevine atandığına dair kayıtlar da bulunmaktadır (BEO, 4324/324255; İ.DH, 1511/1333-M23).

gelen muhacirlerin geldikleri yerlerin durumu araştırılmadan, ellerindeki sanatlar değerlendirilmeden iskân faaliyetlerinde bulunulduğu için pek çok aksaklık çıkmıştı. Muhacirler iskân edildikleri coğrafyaya alışamamıştı. Şükrü Bey, bu durumların önüne geçmek için daha sistemli çalışacak bir muhacirin müdüriyetine ihtiyaç olduğunu belirtti. Ayrıca kurulacak teşkilatta görev yapacak sıhhiye görevlileri, ziraat mühendisleri ve arazi tespit memurları gibi müdüriyet bünyesinde çalışacak olan memurlar hakkında Şükrü Bey, uzun uzun açıklamalar yaptı. Muhacirlere ilişkin yapılan bu açıklamalar meclis tarafından yeterli görülüyordu. Meclisi Mebusan, 1916 (1332) yılına ait Dâhiliye Nezareti bütçesine dair görüşmelere başlamadan önce Meclis Başkanı Hacı Adil Bey, Dâhiliye Nazırı tarafından Muhacirin Teşkilâtı hakkında bir kanun teklifi verildiğini ve konunun Dâhiliye Nezareti Bütçesi ile ilgili olduğunu belirtti. Bu nedenle kanun teklifinin görüşülmesi Mecliste kabul edildi. Hacı Adil Bey tarafından 12 Şubat 1916'da Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Teşkilâtının kuruluşuna dair kanun layihası okundu. Okunan bu kanuna göre; Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak muhacirlerin ve aşâirin sevk, iskân, karşılama ve bir takım işlerini yapmak üzere *Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi* kurulmuştur (mad.1). Genel müdürü doğrudan doğruya Dâhiliye Nazırı tarafından, müdür yardımcısı, şube müdürleri, taşra müdürleri ve müfettişleri de Nezaretin uygun bulmasıyla irade-i seniyye ile tayin olunurlar (mad.2). Müdüriyet, iskân, heyeti fenniye, aşâir, muhasebe, evrak gibi şubelerden oluşacaktır (mad.3). Müdüriyetin vazifeleri için bir nizamname yapılacaktır (mad.5). Bu kanunun icrasına Dâhiliye ve Maliye Nazırları memurdur (mad.6). Dördüncü maddede kurulan şubelerde kaç kişi çalışacağı da belirtilmişti (MAZC, 1331/1915a, s. 262-270).

Hem Ayan Meclisinde hem de Meclisi Mebusan da yaşanan tartışmalar sonucunda İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesine dönüştürüldü ve kurumun ilk müdür-i umumisi (genel müdürü) olarak 15 Mart 1916'da Şükrü Bey tayin edildi (DUİT, 39/97; BEO, 4404/330230).

Müdüriyetin genel müdürlüğe dönüştürülmesi ile birlikte yapısal değişiklik neticesinde ortaya çıkacak yetki durumu karmaşasını önlemek ve yumuşak bir geçiş sağlamak amacıyla 8 maddelik bir düzenleme yayınlandı (Dâhiliye Nezareti, 1332/1917, s. 2). Bu düzenlemeye göre İskân-ı Aşâir ve Muhacirin İdaresi, Mart 1916 tarihi itibarıyla Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi şeklinde yeniden düzenlendi. Vilayet ve livalarda bulunan muhacir işleriyle görevli müdür ve memurlar yavaş yavaş Müdüriyet-i Umumiye bünyesine geçirilecekti. Hâlihazırda Müdüriyet bünyesinde çalışan müstahdem memurlar taşra teşkilatı kurulana kadar çalışmalarından memnun olduğu için maaşlarıyla birlikte kalmalarına karar verilmişti. Memur ve hademelere ait maaş ve harcırahlar, binalara ait kira, kırtasiye, aydınlatma, ısıtma gibi harcamalar daha önce olduğu gibi karşılanmaya

devam edecekti. Bundan sonra herhangi bir tahsisat isteğine ilişkin talep telgrafları Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesine gönderilecekti.

2. AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-İ UMÛMİYESİNİN TEŞKİLÂT YAPISI

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin müdür-i umumisi (genel müdür) Dâhiliye Nazırı tarafından, müdür yardımcısı, şube müdürleri, müfettişler ve taşra müdürleri ise genel müdür tarafından atanacaktı. Genel müdürün yapmış olduğu görevli seçimleri Dâhiliye Nezaretinin onayından geçtikten sonra irade-i seniyye ile tayin edilecekti. Şube müdür muavinleriyle merkez, taşra memur ve müstahdemleri merkez idare şube müdürlerinden oluşacak bir encümen ve genel müdür tarafından seçilecekti. Bütün bu işlerin tamamını Dâhiliye Nezareti namına genel müdür yürütecekti.

Müdüriyet-i Umûmiyenin merkez teşkilatı, bir müdür, bir müdür yardımcısı ve iskân, heyeti fenniye, teftiş heyeti, sevkiyat, aşâir, ihaiyat (istatistik), muhasebe birimleri, evrak şubeleri, taşra aşâir ve muhacirin müdürü, memur ve müstahdemlerinden mürekkep olacaktı.

İskân Şubesi: 1 müdür, 2 müdür yardımcısı ve 6 kâtip, Heyeti Fenniye: 4 müfettiş, 3 kâtip, Evrak Şubesi: 1 müdür, 1 dosya memuru ve 5 kâtipten müteşekkil olacaktı.

Aşâir ve Muhacirin Müdüriyetinin taşra teşkilatı ise çeşitli derecelere ayrılarak birinci ve ikinci kısım şeklinde sınıflandırmalara tabi tutulmuştu. Bu sınıflandırma şöyleydi:

Vilayât 1.Sınıf Müdürlüğü: 1 müdür, 1 hesap memuru, 3 kâtip, 1 sevk memuru, 1 ziraat memuru ve 1 iskân memuru,

2. Sınıf Müdüriyet: Bir müdür, bir hesap memuru, iki kâtip, bir ziraat memuru, bir iskân memuru,

1. Sınıf Memuriyetler: 1 memur, 1 hesap memuru, 1 kâtip, 1 sevk memuru, 1 ziraat memuru,

2. Sınıf Memuriyetler: 1 memur, 1 ziraat memuru, 1 sevk memuru şeklindeydi.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi, 1917-1918 yıllarında merkez teşkilatı olarak yeniden bir yapılanmaya gitti. Öncelikle genel müdürlük görevine Şükrü Bey'in yerine 10 Şubat 1917 tarihinde -Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar - Hamdi (Arpağ) Bey tayin edildi.⁷ Yönetim

⁷ Hamdi Bey 1 Mayıs 1916 tarihinde Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi genel müdür yardımcılığına (BEO, 4410/330740), 10 Şubat 1917 tarihinde de Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi genel müdürlüğü görevine tayin edilmişti (BEO, 4454/333999).

kademesi eskiden olduğu gibi bir genel müdür ve bir genel müdür yardımcısı olarak devam edecekti. Teşkilatın değiştirilen yapısı ise şöyleydi:

İskân Şubesi: 1 müdür, 1 muavenet muavini, 1 tabiiyet ve muafiyet muavini,

Aşâir Şubesi: 1 müdür, 1 Anadolu kısmı muavini, Arabistan ve Hicaz kısmı muavini, Irak ve Suriye Kısmı muavini,

Sevkiyat Şubesi: 1 müdür, 1 muavin, 3 sevkiyat-ı hariciye memuru,

İhsâiyyât (İstatistik) ve Memurin Müdüriyeti: 1 müdür, 1 memuriyet kısmı muavini, ihsâiyyât muavini,

Heyet-i Teftişiye Şubesi: 1 başmüfettiş, 2 müfettiş,

Heyet-i Fenniye Şubesi: 1 ziraat memuru, 1 sıhhiye memuru, 1 inşaat memuru, 1 harita memuru,

Muhasebe Şubesi: 1 müdür, 1 mümeyyiz,

Evrak Şubesi: 1 müdür, 1 dosya memuru,

İdare ve Levazım Memurluğu: 1 memur,

Etibba (Doktorlar): 3 doktor, 1 emraz-ı ayniye (göz hastalıkları) doktoru, 1 diş doktoru,

Veznedar.

Devlet salnamelerinin 1910-1918 yılları arasında sadece dört defa yayımlanmış olması (Akbayar, 1985, s. 1247-1248; Karpaz, 2010, s. 51-53) dolayısıyla Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi merkez teşkilatına ait tek kayıt 1918/1334 tarihli salnamede bulunmaktadır (Devlet Salnamesi, 1333-1334/1918, s. 209-210). Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin kuruluşundan itibaren belli başlı merkezlerde de teşkilatlanacağı, kuruluş nizamnamesinin birinci maddesinden anlaşılmaktaydı. Ancak kuruluşla birlikte müdüriyetin her yerde aynı tarihte teşkilat kur(a)madığı görülmektedir. Müdüriyetin merkez teşkilatları Adana, Ankara, Aydın, Diyarbakır, Edirne, Halep, Hüdavendigâr, İstanbul, Musul, Sivas, Suriye, İzmit ve Karesi'de bulunmaktaydı (İpek, 2006, s. 148). Bu merkez teşkilatlarda çalışan sayısı ortalama 1-4 kişi arasında değişmekle beraber çalışan sayısı yoğunluğa göre ayarlanmıştı.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin İdare Memuru ve Hizmetlileri hakkında ise 21 Ekim 1917 tarihinde 42 maddelik bir talimatname yayımlandı (Marttin, 2012, s. 285-287). Bu talimatnamede Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesine bağlı müstahdem, telefon memuru, odacı, kapıcı, bekçi, kavas (koruma memuru) ve sipahilerin nasıl çalışacakları küçük ayrıntılara kadar ifade edilmekteydi.

3. AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-İ UMÛMİYESİ FAALİYETLERİ

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi, Birinci Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi dönemindeki faaliyetlerini 24 Mayıs 1920 tarihinde hazırlanmış olduğu ayrıntılı bir rapor ile açıklamıştı (DH.MHC, 75/7; Efiloğlu, 2011, 117-180).

a. Müdüriyet-i Umumiye'nin İlgilendiği Nüfus ve Bu Nüfusa Yapmış Olduğu Yardımlar

Müdüriyet-i Umumiye yapmış olduğu çalışmaları yayınladığı raporunda ilgilendiği nüfus sayısını ve bu nüfusa yapmış olduğu yardımlar şöyleydi:

Tablo 2: Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin Sevk, İskân ve İlaşesinden Sorumlu Olduğu Nüfus⁸

Muhacirler	413.922
Mülteciler	407.900
İzmir Mültecileri	142.131
Ermeni ve Rumlar	300.000
Arap Aileleri, sivil esirler	13.600
Toplam	1.277.553

Tablo 3: Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin Yapmış Olduğu Para ve Eşya Yardımları

Para ve Eşya Yardımları			
Para (Nakdî) Yardımları		Eşya (Aynî) Yardımları	
Yardımanın Türü	Yardım Miktarı (Kuruş)	Yardımanın Türü	Yardımanın Cinsine Göre Miktarı
Ziraat aleti bedeli	7.421.813	Arazi	1.598.300 dönüm
Hayvan bedeli	12.247.830	Hane	33.316 adet
Tohumluk zahire	10.635.572	Elbise, çamaşır vb.	987 adet balya
İlaşe	447.526.270	Sağlık malzemesi	6 vagon
Sevk masrafı	52.588.748	Dokuma makinesi	46 adet
İskân Masrafı	80.670.171	Kumaş	8.100 metre
Sermaye Desteği	2.449.669	Çadır ve İskân için gerekli malzeme	11.027 (tabloda bir ölçü ifadesi bulunmuyor.)
Toplam	613.540.073⁹		

⁸ Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Faaliyetlerine yönelik hazırlanan tablolar ve bilgiler aksi belirtilmedikçe DH.MHC, 75/7' den alınmıştır.

⁹ Raporla genel toplam yanlış olarak 612.540.073 kuruş verilmiştir.

Müdüriyet-i Umumiyenin raporunda da öncelikle Balkan Savaşlarından sonra gelen muhacirler için bir çalışma yapılarak hangi bölgelerden ne kadar nüfus geldiğine dair sonuçları ortaya konulmuştu.

b. Muhacirler ve Mülteciler için Yapılan Çalışmalar

Müdüriyet-i Umumiye kurulmadan önce ne kadar muhacirin geldiğine yönelik faaliyetler yürütülmüş ve özellikle Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında muhacir sayılarını tespit edilmesine çaba harcanmıştı. Yapılan çalışmalara göre ortaya çıkan sonuç şöyleydi;

Tablo 4: Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin 1913-1916 Yıllarında Balkanlardan Gelen Muhacirlerle İlgili İstatistikî Çalışması

Muhacirlerin Geldikleri Bölgeler	Yıllara Göre Gelen Muhacirlerin Sayısı				Toplam
	1913	1914	1915	1916	
Bulgaristan	57.481	42.319	9.157	3.963	112.920
Yunanistan	68.947	53.718	1.256	6.737	130.658
Sırbistan	46.293	12.363	8.499	100.631	167.786
Karadağ	7.986	9.520	—	758	18.264
Diğer	1.645	2.646	—	156	4.447
Genel Toplam	182.352	120.566	18.912	112.245	434.075 ¹⁰

Balkan Savaşları ile başlayan göç akınında Devlet oldukça çaresiz kalmış, göçmenleri plansız bir şekilde rastgele yerleştirmek zorunda kalmıştı. Bu yerleştirme işlemlerinde Devlete ait bazı çiftlikler, hazine arazileri ve hali hazırda yerleşim bulunan Müslüman köylerine sayıya göre dağıtımlar yapılmıştı. Devletin Balkan Savaşları ile gelen göçmenleri ekonomik yetersizlikler, vasıta eksikliği gibi nedenlerle Anadolu içlerine taşıma durumu olmadığı için göçmenlerin çoğunlukla Edirne, Aydın, Balıkesir ve Bursa taraflarına yerleştirilmişti. Balkan Savaşlarından sonra 78.848 nüfus da bu çerçevede iskân edilmişti.

İskân alanı olarak yoğun bir şekilde Edirne, Aydın, Balıkesir ve Bursa *mevcuri tercih* olmuş, daha önceki iskân işlerinde de İzmir büyük bir rol oynamıştı. Yapılan çalışmalarda önceden İzmir'e iskân edilen 144.000 nüfustan büyük bir kısmının açıkta kaldığı tespit edilmişti. Bu nüfus dışında bölgeden 142.000 kişinin farklı alanlara gittiği de anlaşılmıştı.

Adana bölgesinde Aralık 1918'de başlayan Fransız -yerli ahaliden Ermenilerin de katıldığı- işgali (Sarihan, 1993, s. 64-65), bölgeye iskân edilmiş muhacirler üzerinde özellikle işe ve yardımların kesilmesi sonucu yıkıcı tesirlere yol açtı. Barış anlaşması imzalandıktan sonra nasıl hareket edileceğine karar verilmek üzere kötü durumda kalan muhacirler cami,

¹⁰ Raporda Bulgaristan'dan gelenler 107.920 kişi, Yunanistan'dan gelenler 130.657 kişi, 1913 yılında gelen toplam muhacir sayısı 177.352 kişi, 1916 yılında gelen muhacirler 112.244 kişi genel toplamda 449.074 kişi olarak yanlış hesaplanmıştır (DH. MHC, 75/7).

mescit ve yerleşik Müslüman köylerine dağıtılarak geçici bir rahatlama sağlanması yoluna gidildi. Bölgeye iskân edilmiş nüfus sayısı 412.000'den fazla olup açıkta kalan 200.000 nüfusun bu şekilde dağıtımını sağlanarak *kısmi çözüm* bulunmuştu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu ve Karadeniz Bölgelerinde Rus işgali ya da işgal tehlikesi ve Ermeni çetelerinin Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesindeki ahaliye saldırması neticesinde bölgedeki nüfus, iç kesimlere doğru göç etmeye başlamıştı. Bu mülteciler için 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesine ait olarak *Menatik-ı Harbiyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname* hazırlanmıştı (Dâhiliye Nezareti, 1332). Bu talimatname kısaca *Mülteci Talimatnamesi* olarak isimlendirilmekte (İpek, 2006, s. 131) olup Aşâir ve Muhacirin Müdüriyetinin mülteciler ile ilgili olarak nasıl çalışacağına dair önemli bilgiler içermekteydi. Talimatname 42 maddeden oluşmaktaydı. Talimatname kimlere muhacir kimlere mülteci denileceğine dair bir açıklama ile başlamaktaydı. Mültecilere tahsis edilen iskân mıntıklarının sınırları çizilmişti. Mülteciler için iskân sahaları araştırılırken geldikleri yerlere dikkat edilecek ve kendi memleketlerine yakın alanlar öncelikli olarak değerlendirilecekti. Mültecilerin memleketlerine yakın bölgelere iskânı sağlanamazsa ya da nüfus olarak bölgenin alabileceği kapasite aşılsa mültecilerin belirli yollar ile farklı noktalara sevk edilmeleri sağlanacaktı.

İskân olduğu yerden iklim şartları, akrabalarının yanına gitme veya başka nedenlerle ayrılmak isteyen muhacirler kendi para ve vesaitlerini karşılamak şartıyla yapılacak tahkikata göre iskân için ayrılmış farklı bir noktaya gidebilirdi. Tayin edilen noktalar haricinde hiçbir tarafa sevkiyat yapılmayacaktı. İskân olunan her aile veya şahsın doğum yeri, hicret tarihi, ikamet yeri, aile efradı, san ve sanatının yazılacağı defterler hazırlanacaktı. Ancak talimatnamenin mevcut koşullarda tam olarak uygulandığını ifade etmek güçtür. Özellikle savaş ortamı ve ekonomik durum planlanan adımların atılmasına izin vermemişti.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından Birinci Dünya savaşı sürecinde mültecilerin sayısı da tespit edilmeye çalışılmıştı:

Tablo 5: Birinci Dünya Savaşı İçerisinde ve Sonrasında Mülteci Nüfus

Vilayet ve Sancak	İltica Eden Nüfus	Memleketlerine Sevk ve İade Edilen Nüfus	Mevcut Mülteciler
Trabzon ve çevresi	324.848	208.788	116.040
Erzurum	287.474	157.659	129.815
Van “	102.808	35.415	67.393
Bitlis “	128.222	48.070	80.152
Batum “	25.630	11.130	14.500
Toplam	868.982 ¹¹	461.062	407.900

Savaş dolayısıyla iltica eden nüfus iltica ettiği yerin yakınlığına göre Süşehri, Sivas, Ordu, Giresun, Samsun, Musul, Mamuret-ül-Aziz, Malatya ve Diyarbakır bölgelerine yerleştirilmişti. İltica eden nüfusun Kemah, Süşehri, Şiran ve Karahisar-ı Şarkî üzerinden savaş tehlikesi az hissedilen güney bölgelerine nakledilmesi şeklinde uygulamalar da olmuştu (DH.ŞFR, 534/120).

Rusların Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ile birlikte Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis vilayetleriyle Erzincan sancağı bölgesi Vilâyât-ı Müstahlasa (kurtarılmış vilayetler) olarak adlandırıldı. Rusya'nın Doğu Anadolu ve Karadeniz'den askerlerini çekmesiyle Vilayat-ı Müstahlasa bölgesine geri dönüş için çalışmalar başlatıldı. Öncelikle 1918 yılında geri dönüşlerin sistemli yapılması için Dâhiliye Nezareti tarafından *İade Talimatnamesi* yayınlandı. Talimatnameye göre mülteciler buldukları Rus işgal sahasına göre üç ayrı bölgeye ayrılmıştı:

Birinci Bölge: Canik, Sivas, Mamuret-ül-Aziz, Diyarbakır, Musul, Trabzon ve havalisine denizden ulaşmaya elverişli sevkiyat merkezleri,

İkinci Bölge: Kastamonu, Ankara, Halep, Adana Vilayetleri ve Niğde, Kayseri, Maraş ve Urfa sancakları,

Üçüncü Bölge: Bolu, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Hüdavendigâr, Karesi, Aydın, Konya, Teke, İçel vilayet ve livaları (İpek, 2006, s. 169).

Bu talimatname dışında Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ve Erzincan mutasarrıflığına telgraflar çekerek nerelere ne kadar mülteci yerleştirilebileceğini öğrenmeye çalışmıştı (DH.ŞFR, 91/96). Alınan sonuçlara göre 461.062 kişinin yeniden memleketlerine sevk edilme kararı alındı (DH.MHC, 75/7). Ancak hükümetin mültecilerin tamamını sevk edecek mali gücü bulunmadığı için dönem dönem sevkiyatlar ertelendi (DH.ŞFR, 96/278). Mültecilerin barınma

¹¹ Raporda İltica Eden Nüfus için toplam 868.962, Memleketlerine Sevk ve İade Edilen Nüfus için toplam 361.062 kullanılmış olup toplamaların yanlış yapıldığı anlaşılmaktadır.

ve iaşe sorunları çözümlenemediği için sadece eski memleketinde meskeni olanlar yerlerine iade edilmesi kararlaştırıldı.

Vilâyât-ı müstahlasla bölgesi savaş sırasında hem nüfus olarak hem de yaşam koşulları anlamında ciddi bir yıkıma uğramıştı. Bölgenin yeniden kalkındırılması, ziraatın canlandırılması, sağlık hizmetlerinin kurulması ve eski nüfus gücüne ulaşabilmesi için Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi çalışma başlattı. Savaş sırasında bu toprakları terk eden ahali yeniden geri dönsün diye çeşitli teşvikler yapıldı. Öncelikle bölgeye 5 milyon lira nakit tahsisat ayrıldı (MV, 249/173). Bölgeye gönderilecek memura ait tahsisatın da ilgili kanun layihası hazırlanıncaya kadar seferberlik tahsisatından verilmesi (MV, 211/69), bütün mahalli hizmetlerin umumi bütçeden karşılanması kararlaştırıldı (DH. UMVM). Bütün bu çalışmalar neticesinde Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi, Ekim 1918- Şubat 1919 tarihleri arasında 361.621 nüfusu memleketlerine iade ederek bunlara iaşe, tohumluk ve ziraat aleti gönderildi. Bu yardımlar çeşitli vapur ve sefineler ile gönderilmişti.¹²

Tablo 6: Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin 1918 Yılında Vilâyât-ı Müstahlasla Gönderdiği Yardımlar

Tarih	İaşe Miktarı (Kilogram)	Alet Türü	Adet/kilogram
31 Temmuz 1918	65.358	-	-
30 Ağustos 1918	99.341	-	-
9 Ekim 1918	107.626	-	-
10 Ekim 1918	138.804	-	-
12 Ekim 1918	127.734	Kürek	2.000
15 Ekim 1918	77.622	Balta	1.000
-	230.482	Kazma	700
TOPLAM	846.967	Çatal, Bel	1.500
20 Mart 1918	800.000	Kürek, Pulluk	1.000
7 Nisan	662	Büyük Pulluk	1.000
1 Mayıs 1918	306.405	Küçük Pulluk	150
1 Mayıs 1918	8.448	Çivi	50.000 (kg)
1 Mayıs 1918	11.207	Sandık, Cam	2.500
GENEL TOPLAM	1.973.689	Sebze Tohumu	411 kıyye

¹² Hangi vapur ve sefinenin ne kadar miktarda iaşe taşıdığına raporda ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Ancak tabloda fazla yer kaplamasını önlemek amacıyla bu vapur ve sefine isimleri yazılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. DH. MHC, 75/7.

Tablo 7: Vilayat-ı Müstahlasa İçin Ayrılan 5 Milyon Liralık Bütçenin Harcama Kalemleri

Harcama Yapılan Yer	Para miktarı (Kuruş) 1 Lira = 100 Kuruş
Ticaret ve Ziraat Nezaretinin emriyle tohumluk nakliyat bedeli	12.350.000
Erzurum, Trabzon, Van vilayetleri ve Erzincan sancağına tohumluk nakliyatı ve ambar ücreti	11.700.000
Erzurum, Trabzon, Van vilayetleri ve Erzincan sancağına tohumluk ve hayvan nakliyesi	25.000.000
Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'e eğitim ve imar faaliyetleri için gönderilen	50.000.000
Trabzon vilayetindeki 54 okulun tamiri	2.000.000
Aydın vilayetine (çuval tedarik ve satın alınması için)	200.000
Vezne-i Umumi adına havalesi verilen	24.200.000
Umumi Müfettişlik	2.000.000
Ziraat Bankasına (çiftçilere borç olarak verilen)	100.000.000
Toplam	227.450.000

İaşe meselesinin dışında bölgenin yeniden imar edilmesi de önemli bir konuydu. Erzurum vilayetinde 140 bin haneden 30 bini harap olmuştu. Harap olan her bir hane için ortalama 500 lira harcanması düşünüldüğünde toplam ihtiyaç miktarı 35 milyon liraya ulaşıyordu. Kısmen harap olan yerlerin tamiri için ise 6 milyon liraya ihtiyaç duyulmaktaydı. Trabzon vilayeti için 2.8 milyon liraya, Erzincan için 40 bin lira merkezlerin ziraat, sıhhiye, teşkilat ve tesisat işleri için ise 8 milyon lira gerekliydi. Mevcut imkânlar ile ihtiyaçların karşılanamayacağı anlaşılınca ek tedbirler alındı. Demiryolu hattı üzerinde bulunan vilayet ve livalardan tohumluk ve iaşe zahiresi teminine çalışıldı (DH. UMVM, 124/151), harman zamanı gelmeden bölgeye geri dönüşler durduruldu¹³ ve bölge için 10 milyon ek tahsisat çıkartıldı (HR.SYS, 2454/10; MV, 213/24).

c. İzmir Muhacir ve Mültecileri İçin Yapılan Çalışmalar

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde işgal edilmesiyle İzmir'den bir kaçış başlamıştı. Yunanlıların ileri harekâtla yerli halka yağma ve saldırılarda bulunması Ege'den iç bölgelere göç hareketini hızlandırdı. Müdüriyet-i Umumiyenin verdiği sayıya göre 142.200 kişi iltica etmeye mecbur kalmıştı.

¹³ Burada amaçlanan göçmenlerin harman zamanına kadar buldukları yerlerde bakılması ve harman zamanı eski topraklarına giderek kendi ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamasıydı (DH. UMVM, 124/156; DH. ŞFR, 96/278).

Tablo 8: İzmir Mültecileri İçin Yapılan Yardımlar

Mültecilerin Buldukları Yerler	İaşe Verilen Nüfus	Çalışan ve İhtiyacı Olmayan Nüfus	Mültecilerin Buldukları Yerler	İaşe Verilen Nüfus	Çalışan ve İhtiyacı Olmayan Nüfus
Denizli	3.000	7.000	Yeni Pazar	750	5.000
İzmit	3.010	-	Karahayıt	600	1.000
Aydın	13.000	-	Dalaman	2.500	4.000
Kütahya	800	-	Bağarası	671	2.000
Teke-Antalya	570	-	Karesi	2.057	9.200
Adapazarı	4	-	Balya	767	1.800
Nazilli	3.004	5.000	Burhaniye	5.768	3.925
Çine	3.200	7.000	Sındırgı	306	1.400
Söke	3.134	5.000	Gönen	1.253	2.978
Kuşadası	3.134	3.000	Balad	51	1.700
Ödemiş	1.066	2.000	Kepsut	243	3.735
Dinar	1.000	500	Korucu	304	2.779
Sandıklı	268	800	Karasu, Fart(?), Konakpınar, Şamlı, İvrindi	2432	18.483
Edremit	1.389				
Havran	1.559	-	Toplam		
Uşak	621	411	İaşe Verilen Nüfus	İhtiyacı Olmayan Nüfus	
Sultanhisar	411	500	57.506 ¹⁴		91.711 ¹⁵
Atça	366	1.500	8000 Soma, Bergama, Merkez(?)¹⁶		
Köşk	268	1.000	Genel Toplam		157.217 ¹⁷

Göç için hareket eden ahalinin, iaşe ve barınma ihtiyaçlarının temin edilebilmesi için iki ayrı kol üzerinde hareket edilerek *geçici yerleşim* yerleri kuruldu. Muhacir ve mültecilerin yerleştikleri bölgeler şöyleydi:

1. Bölge: Balıkesir, Kırkağaç, Soma, Edremit ve Burhaniye

2. Bölge: Karahisar, Manisa, Salihli, Söke, Denizli, Koçarlı, Bozdoğan ve Çine.

¹⁴ Raporda İaşe Verilen Nüfus toplamı 50.812 yazılmıştır.

¹⁵ İhtiyacı Olmayan Nüfus (Erbab-ı Servetten Olanlar) 91.459 olarak yazılmıştır.

¹⁶ Tablonun son kısmına ilave edilen 8000 nüfusun hangi kategoride değerlendirildiği ifade edilmemişti.

¹⁷ Bazı toplama yanlışları olduğu için genel toplam raporda 150.271'dir.

Muhacir ve mülteciler ulaştıkları bölgelerde resmi kurumlar ve yardımseverler tarafından tedarik edilen çadırlara yerleştirildi. Civarda bulunan aşar ve iâşe ambarlarından satın alma yoluyla göçmenler için yiyecek tedarik edildi. Bölgedeki ahali tarafından da göçmenlere eşya yardımı yapıldı. Göçmenlerin yol güzergâhında Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti tarafından Çine, Nazilli, Alaşehir, Soma ve Burhaniye’de seyyar hastaneler kuruldu (DH.MHC, 75/7).

d. Rumlar ve Ermeniler İle İlgili Çalışmalar

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği 27 Mayıs 1915 tarihinde ayrılıkçı faaliyetler, kanlı isyanlar, cephe gerisinde Devleti tehdit eder konumda hareket edip düşmanla işbirliği yaparak iç savaş çıkarmaya çalışan gruplar için geçici bir kanun yayınladı (Düstur, 1336, s. 609)¹⁸. İçerisinde herhangi bir etnik grup ifadesi bulunmayan bu geçici kanun ile casusluk ve vatana ihanet ettikleri anlaşılan köy ve kasaba halkının tek tek veya toplu olarak başka yerlere sevk ve iskân ettirilme yetkisi ordu, kolordu ve askerî fırkalara verildi. Böylelikle zararlı faaliyetlerde buldukları tespit edilen bir kısım Ermeniler ile Karadeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde İtilaf Devletleri lehine casusluk, çetecilik yapan Rumlar *geçici sevk ve iskân kanuna* tabi tutuldular (Atnur, 1994, s. 121). Ermeniler ve Rumların dışında azda olsa Süryani, Keldani, Arap, Arnavut, Boşnak, Çingene, Çerkez, Gürcü, Kürt, Laz, Türk ve Yahudilere de bu kanun uygulanmıştı (Beyoğlu, 2004, s. 33-34).

Geçici sevk ve iskân kanununa tabi tutulan göçmenlerin güvenliği, yiyecek ve barınma konusundaki ihtiyaçlarının karşılanması valilikler ve Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti tarafından yapıldı. İaşe temini, ihtiyaçların tespit edilmesi, sevkiyat işlemlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi işleriyle ilgili olarak Aşâir ve Muhacirin Müdürü Şükrü Bey görevlendirildi (DH. ŞFR, 55-A/41). Şükrü Bey, bu görevlerini yürütürken bölgedeki idari birimler ve ordu kumandanlıklarından Şükrü Bey’e yardım etmeleri istendi (DH. ŞFR, 56/69; DH. ŞFR, 56/65). Sevk ve iskân sırasında yol şartları, iklim, güvenlik, lojistik ve barınma ihtiyaçları tespit edilerek şu güzergâhlar belirlendi (Çiçek, 2001, s. 98; Halaçoğlu, 2001, s. 66):

1- Samsun ve Kayseri’den gönderilenler Malatya yoluyla Diyarbakır ve Urfa’ya,

2- Sivas, Elazığ, Erzurum ve çevresinden gönderilenler Diyarbakır-Cizre yolundan Musul’a,

¹⁸ Geçici kanun *Yakti Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler için Cihet-i Askeriyece İtihaaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat* olarak isimlendirilmekte olup 4 maddeden oluşmaktadır.

3- Batı Anadolu'dan gönderilen kabileler Kütahya-Afyonkarahisar-Konya-Karaman-Tarsus üzerinden Kadirli-Maraş-Pazarcık yolu ile Deyrizor'a,

4- Van ve Bitlis'ten hareket edenler Diyarbakır üzerinden Urfa, Antep ve Adana'ya,

5- Trakya'dan gönderilenler İzmit üzerinden Balıkesir ve diğer illere,

6- Yozgat'tan çıkarılanlar Sivas veya Kayseri üzerinden Zor'a sevk edilmişlerdi.

Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti Müdürü Şükrü Bey, hemen hemen bütün vilayetlere telgraflar çekerek sevk edilen Ermeni sayısını ve boşaltılan yerlerin tespit edilmesine çalıştı.¹⁹ Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen cevaplara göre toplamda sevk edilen Ermeni sayısı 422.758'di (Halaçoğlu, 2001, s. 74-75).

Geçici Sevk ve İskân Kanunu'na tabi tutulan Ermeni ve Rumların geride bırakmış oldukları gayr-i menkulleri, borçları ve eşyaları konusunda da Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti çeşitli çalışmalar yürüttü. Müdüriyet, borçlar konusunda Ermenilerden resmî kurumlara ve şahıslara borcu olanların bir deftere kaydedilmesini vilayetlere bildirdi (DH. ŞFR, 54-A/368). Ayrıca borçlar konusunda resmi başvuru yapılması (DH. EUM, 16/13), borçların ertelenmesi (DH. UMVM, 132/42), Ermenilere ait emlakların istimlak edilerek borç miktarına karşılık sayılması (DH. ŞFR, 55/196), sevk edilenlerden borç tahsilâtının yapılmamasına (DH. ŞFR, 55/196) dair uygulamalar hayata geçirildi. Diğer taraftan sevke tabi tutulan Rum ve Ermenilerin geride bıraktıkları malların ne olacağına dair bir sorun ortaya çıkmıştı. Bu meselenin çözümü için hemen hemen her bölgede *emval-i metrûke (terk edilmiş mallar) komisyonları* kuruldu. 10 Haziran 1915'te Ermenilerin mal ve emlaklarının muhafazası, kontrolü ve idaresinin nasıl olacağına dair 34 maddeden oluşan bir talimatname yayımlandı (Genelkurmay Başkanlığı, 2005, s. 435-438). Talimatnamenin ülke geneline dağıtılması görevini Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti üstlendi (DH. ŞFR, 54/202; DH. ŞFR, 54/337). Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi de Ermeni ve Rumların eski yerlerine iadeleri sırasında işe sağlanması ile sevk ve iskân konusunda çeşitli görevler üstlenmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süre zarfında çeşitli mahallerden nakilleri/sevkleri söz konusu olan Rum ve Ermenilerin işleri Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından seferberlik tahsisatından karşılandı.

¹⁹ Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinden 12 Temmuz 1915'te Adana, Erzurum, Trabzon, Sivas, İzmit, Canik vilayetlerine (DH. ŞFR, 54/412); 20 Temmuz 1915'te Zor mutasarrıflığına (DH. ŞFR, 54-A/58); 12 Ağustos 1915'te Adana, Halep, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır vilayetlerine (DH. ŞFR, 54/15) gönderilen telgraflarda sevk edilen Ermenilerin miktarı ve sevk mahalleri hakkında bilgi verilmesi istenmişti.

e. Aşiretlerle İlgili Çalışmalar

Osmanlı Devleti için aşiretleri iskân etmek birkaç açıdan önemliydi. Bunlar; aşiretlerin merkeziyetçi devlet sistemi ile bağdaşmayan hayat tarzları nedeniyle yerli halka verdikleri zarar eşkıyalık faaliyetleri dolayısıyla yerleşik halkın ekili alanlarını ve hayvanlarını muhafaza etmek (yerleşik halkı korumak), harap ve boş yerleri imar etmek ve yeniden ziraata açmaktı (Orhonlu, 27-52; Halaçoğlu, 1991, s. 43-70).

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi kurumunun baş kısmında yer alan *Aşâir* (aşiretler) kelimesi Arap, Türkmen ve Kürtleri kapsamaktadır (MAZC, 1334/1918, s. 267). Böyle bir sınıflandırma etnik kökenden ziyade yaşam tarzı ile ilgili olup, içerisinde kalabalık aileler ve yerleşik bir hayatı olmayan konar-göçerleri barındırmaktaydı.

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin kendi hazırlamış olduğu faaliyet raporunda aşiretlerle ilgili yapılan herhangi bir çalışmadan bahsedilmemişti. Aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi düşüncesi bulunmasına rağmen bunun dönemin şartları dolayısıyla gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır. Bu duruma Müdüriyetin daha çok muhacir/mülteciler sorunu, Ermeniler ve Rumlar ile meşgul olması etki ettiği gibi, bir yerden başka bir yere insan sevk etmenin bir müfreze askerinin sevkıyla karşılaştırıldığında 10 kat daha zor bir işlem olmasından kaynaklanmaktaydı (MAZC, 1332/1916, s. 227). Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle devletin yapısı dolayısıyla da Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umumiyesinin yapısı büyük değişikliklere uğramış ve aşiretler konusu çözümlenememişti.

f. Yetim ve Dullar İçin Yapılan Çalışmalar

Savaşların çıkış nedenleri farklı olsa da insanlar için vermiş olduğu zararlar hemen hemen aynıydı. Bu bağlamda savaşlar ile ortaya çıkan göç sorunu kimsesiz çocuklar ve kadınlar problemini de beraberinde getirmişti. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi yardıma muhtaç dul kadınlar için ise halıcılık, dokumacılık ve çeşitli el işlerine yönelik atölyeler açmıştı (MAZC, 1334/1918, s. 208). Atölyelerde üretilen halı, çorap, ayakkabı gibi ürünlerin birer numunesi de Müdüriyetin genel merkezine gönderilmiştir. Müdüriyet, genç kız ve dul kadınlara sahip çıkılarak evlendirilmelerine yardım edilmesi (DH. ŞFR, 64/162; DH. ŞFR, 63/142), yaşı küçük kızların munasip ailelere evlatlık verilmeleri konusunda vilayetlere telgraflar göndermişti (DH. ŞFR, 103/77).

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi ülke genelinde kimsesiz çocuklar için 12 yetimhane, 4 öksüz yurdu, daha çok dul kadınların üretime yönelik faaliyette bulunması için 6 atölye, ihtiyaç sahipleri için 3 iaş merkez, 3 acezehane açarak bu kurumlarda 5537 kimsesiz çocuğa ve yardıma muhtaç sayısız dul kadına hizmet vermişti. Bunların dışında çeşitli

tarihlerde Bursa, Beyrut, Karesi, Trabzon, Gümüşhane, Konya ve Kayseri'den İstanbul'a getirilen 750 kadar çocuktan 191'i darüleytamlara yerleştirilirken geriye kalanı münasip ailelerin yanına evlatlık olarak verilmişti (DH. MHC, 75/7).

g. Arap Aileleri İçin Yapılan Çalışmalar

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bazı Arap aileleri Dördüncü Ordu Kumandanlığının emriyle can güvenliklerinin sağlanması için savaş bölgesinden uzaklaştırılarak Medine, Suriye ve Anadolu'nun iç kısımlarına gönderilmişti. Böylelikle gönderilen nüfus sayısı yaklaşık 2800 civarındaydı (DH. MHC, 75/7). Ayrıca bunların dışında Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın emriyle Osmanlı Devleti'ne muhalefette bulunan 5000 Suriyeli aile de Anadolu'ya gönderilmişti (Kayalı, 2003, s. 218).

Mondros Mütarekesi'nden sonra bu ailelerin büyük çoğunluğunun İstanbul yoluyla memleketlerine sevk ve iade işlemi başlatıldı. Bu ailelere yevmiye verilmesi ve yol masraflarının karşılanması konusunda Edirne, Ankara, Aydın vilayetleri ile Maraş, Menteşe, Canik mutasarrıflıklarına telgraf çekilmiştir (DH. ŞFR, 93/52). Ancak Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin geri dönüşleri hızlandırmak için yaptığı çalışmalar bazen sonuç vermemiştir. Çeşitli bahaneler ileri sürerek sevkiyatı geciktiren ya da eski memleketine geri dönmek istemeyen Arap aileleri olmuştu. Müdüriyet-i Umumiye bu ailelerin yevmiyelerini keseceğini (DH. ŞFR, 97/108) ve memleketlerine gidecek Arap ailelere ise teşvik etmek için yevmiye verileceğini bütün vilayet ve mutasarrıflıklara bildirmişti (DH. ŞFR, 97/94). Bununla birlikte idarenin yapmış olduğu bu teşviklerden ne gibi sonuçlar alındığı kayıtlara yansımamıştır.

h. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi Yayın Faaliyetleri

Müdüriyet-i Umumiye göç, göçmen işleri ve iskân politikalarının yanı sıra halkı aydınlatmak, karşılaşılan göç olaylarına hazırlıksız yakalanmamak, acil göç durumlarında sistemli hareket edebilmek, Avrupa'da göçmen işlerinin nasıl yürüdüğünü etüt edip uygulanabilirliğini tespit etmek gibi amaçlarla bir takım yayın faaliyetlerinde bulunmuştu. Ayrıca Müdüriyet-i Umumiye Yunanlılar tarafından Türklere yapılan soykırım hareketleri de yayın yoluyla dünyaya duyurulmaya çalıştı.

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin yapmış olduğu yayınlar sırasıyla şöyledir:

1- Beynelmilel Usul-i Temsil: İskân-ı Muhâcirîn (Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından 1, 1334).

2- Türkmen Aşiretleri (Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından 2, 1334)

3- Kürtler Tarih ve İctimai Tetkikat (Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından 3, 1334).

4- Türkiye’de Yunan Fecayi I. Kitap (Muhacirin Müdüriyeti Umumisi Neşriyatından 4, 1337).

5- Türkiye’de Yunan Fecayi II. Kitap (Muhacirin Müdüriyeti Umumisi Neşriyatından 5, 1337).

6- Cemiyet-i Akvam ve Türkiye’de Ermeni ve Rumlar (Muhacirin Müdüriyeti Umumisi Neşriyatından 6, 1337).

4. AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-İ UMUMİYESİNİN KAPATILMASI

Refet Paşa Mudanya Mütarekesi hükümlerine göre TBMM adına 9 Ekim 1922’de Doğu Trakya’yı teslim almakla görevlendirilmişti (Akin, 1996, s. 90). Paşa, Doğu Trakya’yı teslim almadan önce 19 Ekim 1922’de İstanbul’a gitmişti.

Refet Paşa’nın İstanbul’daki temaslarından²⁰ Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin 1922 yılı sonlarına kadar varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. 1 Kasım 1922’de Saltanatın Kaldırılması ile Osmanlı Devleti tarihe karışmış ve İstanbul’da yeni bir idari vaziyet hâsıl olmuştu. Eski idarenin İstanbul’da artık hiçbir hukuki mahiyeti kalmadığından resmi kurumlar TBMM’ye bağlılık telgrafları çekmeye başlamıştı. 4 Kasım 1922’de Mustafa Kemal Paşa tarafından Refet Paşa’ya gönderilen talimatname ile hangi kurumun nereye bağlanacağına tespit edilmiş ve İstanbul’daki Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi Sıhhiye Vekâletine bağlanmıştır (Kalemlî, 2013, s. 104-106)²¹.

5. SONUÇ

Balkan Savaşları sonrası muhacirlerin yanı sıra aşiretlerle de ilgilenecek bir kurumun gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştı. Özellikle başına buyruk hareket eden gruplar eskiden beri çıkarmış oldukları huzursuzluklarla Devlet otoritesine büyük zarar vermekte ve ekonomik faaliyetleri sekteye uğratmaktaydı. Bu durumun önlenmesi için aşiretlerin yer değiştirilmesi gündeme alınarak bir takım düzenlemeler yapıldı. Balkan Savaşları sonrasında komisyon ifadesinin yerini müdüriyet aldığı gibi aşiret konusunun önemine binaen de *Aşâir* ve Muhâcirîn Müdüriyeti kurulmuştur. Ancak müdüriyet isminin baş kısmında yer alan aşâir kelimesi, kurumun

²⁰ Refet Paşa 22 Ekim tarihinde Paşa, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi Müdürü Hamdi Bey ile birlikte Beyazıt barakalarında yaşayan muhacirleri ziyaret etmişti (İkdâm, 1922, s. 1).

²¹ Refet Paşa’ya gönderilen talimat genel anlamda İstanbul’da bulunan pek çok kurumun nasıl idare edileceğini içeriyordu. Bu talimatla İstanbul’da bulunan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesinin durumu da ele alınmıştı. Buna göre Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti namıyla Sıhhiye Vekâletine tabi olarak devam edecek, kurumun yürüttüğü muhacirin ve darüleytamlara ait işler ile Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti ilgilenecekti.

aşiretler üzerine etkili politikalar üreteceği çağrışımını uyandırır da, aşiretler için ön görülen politikaların hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. Aşâir kelimesi müdüriyet isminde sadece görüntü olarak kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın iç göç olayını tetikleme ve içerideki gayri-Müslim unsurların bir takım karışıklıklar çıkarmaları, Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyetinin sorumluluğunu daha da artırmıştır. Bu sorumluluk artırımı beraberinde yetki artırımı da getirmiş, Müdüriyetin teşkilât şeması değiştirilerek Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi şeklinde ifade edilen genel müdürlük haline dönüştürülmüştür. Yetki artırımı ile birlikte Müdüriyet-i Umûmiyenin mesuliyetindeki nüfusun yelpazesi genişlemiş ve etnik olarak farklı gruplarda sorumluluk kapsamına girmiştir. Farklı grupların sevk, iskân ve işleri konusu Müdüriyet-i Umûmiyenin çalışma sahası olmuştur. Bu nedenle de kurum -kapatıldıktan sonra, günümüzde dahi- etnik mühendislik ve milliyetçi düşüncenin sistematik olarak sahaya yansıtılma aracı olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Ancak mevcut veriler ışığında kurumun (dolayısıyla Devletin) sistemli asimilasyon politikaları uyguladığını ifade etmek ya dönemin şartlarını okuyamamaktan ya da günümüz penceresinden geçmişe bakıp değerlendirmeler yapmaktan kaynaklanmaktadır. Oysaki dönemin hassasiyetleri göz önünde bulundurularak yapılan düzenlemeler ve uygulamalarda kurumun dikkat seviyesi üst düzeyde olmuştur. Bu anlamda Müslim ve gayri Müslim bütün unsurların her ihtiyacına elden geldiğince/imkânlar çerçevesinde cevap verilmeye çalışılmıştır. Ancak dönemin ekonomik ve sosyal koşulları yanı sıra Birinci Dünya Savaşı atmosferi iyi niyetle yapılması düşünülen bütün girişimleri akim bırakmıştır.

KAYNAKLAR

- Akbayar, N. (1985). "Osmanlı Salnameleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1247-1248.
- Akın, V. (1996). *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Aslan, B.(1991). *Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdare Meselesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından 1. (1334). Van P. Goç, *Beynelmilel Usul-i Temsil: İskân-ı Muhâcirin*, Habil Adem (çev.), İstanbul: Matbaa-ı Orhaniye.
- Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından 2. (1334). Doktor Freylich-Mühendis Ravlig, *Türkmen Aşiretleri*, İstanbul: Kütüphane-i Suudi.
- Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından 3. (1334). Doktor Frih(?), *Kürtler Tarih ve İçtimai Tedkikat*, İstanbul: Kütüphane-i Suudi.

- Atnur İ.E. (1994). “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (14), 121-139.
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4107, Gömlek No: 308009).
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4111, Gömlek No: 308307).
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4165, Gömlek No: 312314).
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4226, Gömlek No: 316922).
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4324, Gömlek No: 324255).
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4404, Gömlek No: 330230).
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4410, Gömlek No: 330740).
- Babîâli Evrak Odası [BEO.]. (Dosya No: 4454, Gömlek No: 333999).
- Beyoğlu, S. (2004). “Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I.Dünya Savaşı’nda Arap Tehciri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:11, s. 31-52.
- Çakmak, F. (2012). *Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik ?* (A. Tetik, Haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Çiçek, K. (2005). *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Dâhiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü [DH. EUM.]. (Dosya No: 16, Gömlek No:13).
- Dâhiliye Nezareti Muhacirin Riyaseti [DH. MHC.]. (Dosya No: 57, Gömlek No: 7).
- Dâhiliye Nezareti Muhacirin Riyaseti [DH. MHC.]. (Dosya No: 75, Gömlek No:7).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 103, Gömlek No: 77).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 534, Gömlek No: 120).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 54, Gömlek No: 337).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 54, Gömlek No: 202).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 54, Gömlek No: 412).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 54, Gömlek No: 15).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 54-A, Gömlek No: 58).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 55, Gömlek No: 196).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 55-A, Gömlek No: 41).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 56, Gömlek No: 65).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 56, Gömlek No: 69).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 63, Gömlek No: 142).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 64, Gömlek No: 162).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 91, Gömlek No: 96).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 97, Gömlek No: 108).
- Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR.]. (Dosya No: 97, Gömlek No: 94).
- Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti [DH. UMVM]. (Dosya No: 3, Gömlek No:1).
- Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti [DH. UMVM]. (Dosya No: 132, Gömlek No:42).
- Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti [DH. UMVM]. (Dosya No: 124, Gömlek No: 151).
- Dâhiliye Nezareti. (1332). *Menatik-ı Harbiye’den Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname*, Dersaadet: Matbaa-i Amire.

- Dâhiliye Nezareti. (1332/1917). *Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası* (C. 4). İstanbul: Bahriye Matbaası.
- Dâhiliye Umumi İradeler Tasnifi [DUİT.]. (Dosya No: 39, Gömlek No: 97).
- Düstur. (1331). II. Tertip (C. 5). Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.
- Düstur. (1334). II. Tertip (C. 6)., Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.
- Düstur. (1336). II. Tertip (C. 7)., Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.
- Efiloğlu, A. (2011). “ ‘24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna’ Göre Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi ve Faaliyetleri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 19, 117-180.
- Genelkurmay Başkanlığı. (2005). *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918* (C. 1). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hariciye Nezareti Siyasi Kısım [HR.SYS]. (Dosya No: 2454, Gömlek No:10).
- İkdam. (1922). 23 Teşrinievvel/Ekim 1922, Numro: 9195.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yayınları.
- İrade-i Dâhiliye [İ.DH.]. (Dosya No: 1511, Gömlek No: 1333-M23).
- İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi*. (1329), İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Kalemlî, H.(1993). *İstanbul'un Son İşgal Yılı ve Tahliyesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. (B. Tırnakçı, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, H. (2003). *Jön Türkler ve Araplar*. (T. Yöney, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Martin, V. (2011). “Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (5), s. 14-30.
- Martin, V. (2012). *Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyyet-i Umûmiyyesi Teşkilât Tarihi (1914-1922)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi. [MAZC, 1331/1915]. Devre:3, Cilt:2, İçtima Senesi:2, 38. Birleşim, 23 Şubat 1331/1915.
- Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi. [MAZC, 1332/1916]. Devre:3, Cilt:1, İçtima Senesi:3, 18. Birleşim, 22 Kanunuevvel 1332/1916.
- Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi. [MAZC, 1334/1918]. Devre:3, Cilt:1, İçtima Senesi:4, 16. Birleşim, 3 Kanunisani 1334/1918.
- Meclis-i Vükela [MV.]. (Dosya No: 211, Gömlek No: 69).
- Meclis-i Vükela [MV.]. (Dosya No: 213, Gömlek No: 24).
- Meclis-i Vükela [MV.]. (Dosya No: 249, Gömlek No: 173).
- Meclis-i Vükela [MV.]. (Dosya No:38, Gömlek No:10).
- MFA. (2016). Türkiye Dışişleri Bakanlığı resmi web sitesinden 14 Aralık 2016 tarihinde erişildi: http://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-kaya_nin_ozgecmisi.tr.mfa
- Muhacirin Müdüriyeti Umumisi Neşriyatından 4. (1337). *Türkiye'de Yunan Fecayii I. Kitap*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Muhacirin Müdüriyeti Umumisi Neşriyatından 5. (1337). *Türkiye'de Yunan Fecayii II. Kitap*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Ufuk Erdem
Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi (1913-1922)
General Directorate of Tribes and Immigrants (1913-1922)

- Muhacirin Müdüriyeti Umumisi Neşriyatından 6. (1337). *Cemiyet-i Akvâm ve Türkiye'de Ermeniler ve Rumlar*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şûrâ-yı Devler [ŞD.]. (Dosya No:38, Gömlek No:10)
- Üner, S. (1972). *Nüfusbilim Sözlüğü*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Zeyrek, S. (2012). *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.